

БІБЛІЯГРАФІЧНЫЯ СПАСЫЛКІ

1. Рутц М. Адзін народ, адна мова, адна літаратура? Канцэпцыі гісторыі беларускай літаратуры ў эвалюцыйных змяненнях (1956–2010) / пер. і камент. Ж. В. Некрашэвіч-Кароткая // ТОPOS. 2022. № 2. С. 81–124.
2. Хальбвакс М. Социальные рамки памяти. М. : Новое издательство, 2007. 348 с.
3. Эрл А. Литература как медиум культурной памяти // Своими словами. 2023. № 5. С. 173–211.
4. Erll A. Memory in culture. London : Palgrave Macmillan, 2011. 209 p.
5. Petraki A. G. Reflections of Antiquity in the Greek Education of the 20th Century. URL: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=31673> (date of access : 19.05.2025).

УДК 821.162.4

ГІСТАРЫЧНЫ СКЛАДНІК У РАМАНЕ П. ЯРАША «ТЫСЯЧАГАДОВАЯ ПЧАЛА»

А. У. Вострыкава

*Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4,
220030, г. Мінск, Беларусь, vostrikova72@mail.ru*

У артыкуле аналізуецца гістарычны складнік рамана «Тысячагадовая пчала» славацкага пісьменніка другой паловы XX ст. і сучаснасці Петэра Яраша. Вылучаюцца кампаненты мастацкай структуры твора, якія даюць магчымасць атаясамліваць яго з гістарычным жанрам: наяўнасць рэальных гістарычных асоб у якасці персанажаў, скарыстанне сапраўдных гістарычных дакументаў, зварот да адлюстравання нацыянальнай канцэпцыі гісторыі як такой і ўласна падзей славацкай, венгерскай, еўрапейскай і рускай гісторыі. Гісторыя роднай вёскі аўтара падаецца як гісторыя Славакіі ў мініяцюры, дзе ўвасобіліся ўсе балючыя праблемы, якія зазналі славакі на працягу свайго тысячагадовага існавання.

Ключавыя словы: гістарычны складнік; раман П. Яраша «Тысячагадовая пчала»; славацкая літаратура; скарыстанне гістарычных дакументаў; тэма славацка-венгерскіх стасункаў; руская тэма; чалавек у гісторыі.

Петэр Яраш (нар. 1940 г.) – славуты славацкі пісьменнік, які яшчэ ў 1950–60-х гадах змяніў характар славацкай прозы. П. Яраш мадэрнізаваў славацкую прозу, адмовіўшыся ад сацыялістычнага рэалізму. У сваіх творах ён прадэманстраваў багацце стылёвай палітры. Пераадолеў рэалізм актыўным скарыстаннем у сваёй мастацкай практыцы здабыткаў розных еўрапейскіх літаратурных і філасофскіх кірункаў, такіх, як новы раман, магічны рэалізм, экзистэнцыялізм. Самы знакаміты раман пісьменніка «Тысячагадовая пчала» быў выдадзены ў 1979 г., па ім праз чатыры гады рэжысёрам Й. Якубіскам быў зняты фільм. Рэалістычная

паэтыка рамана ўзбагачаецца фантазіяй пісьменніка і сягае аж да вышынь гратэску і абсурду, міфалагізаванага аповеду, сімвалічных матываў рыбы, кіта і пчалы (дамінуе матыў пчалы, які і дае назву ўсяму твору, паколькі славакі атажамліваюцца з пчалай як выключна працалюбівы народ). Аўтар уводзіць у тэкст рамана снабчання, бачанні, вольныя асацыяцыі, эротыку і моцны пачуццёвы элемент, звяртаецца да падсвядомых плыняў псіхікі герояў.

Дзеянне адбываецца ў апошнія дзесяцігоддзі XIX – першыя дзесяцігоддзі XX ст. і паказвае жыццё трох пакаленняў сям’і Піхандаў, якія жывуць у вёсцы Гібэ, Сярэдняй Славакіі, пад Татрамі, у родным мястэчку самога аўтара. Гісторыя Славакіі паказана праз гісторыю вёскі Гібэ і яе жыхароў. Нацыянальны каларыт, сваёасаблівыя людзі са сваімі звычаямі, абрадамі і забабонамі, песнямі. Лёсы шматлікіх персанажаў рамана дэманструюць, што адбывалася са славакамі ў Аўстра-Венгерскай імперыі, палітычная гісторыя якой праходзіць фонам праз увесь раман. Як сябе пачувалі славакі, як развівалася іх нацыянальная самасвядомасць, як яны змагаліся з мад’ярызацыяй і на якіх узроўнях яна праяўлялася. Гісторыя розных народаў (венграў, габрэяў, славакаў), іх рэлігія, іх статускі. Гісторыя Расійскай імперыі, як яна ўплывала на славакаў. Першая сусветная вайна, славакі ў рускім палоне, эканамічная славацкая эмаграцыя ў Амерыку. Руская рэвалюцыя 1917 г., Чэхаславацкі экспедыцыйны корпус, які змагаўся на баку Белай арміі ў Расіі, утварэнне Чэхаславакіі. Усе названыя падзеі і шматлікія экскурсы ў гісторыю славацкай мінуўшчыны ў фокусе ўвагі Пётэра Яраша. Рэальныя гістарычныя персанажы, уключэнне сапраўдных гістарычных дакументаў – усё гэта дазваляе ідэнтыфікаваць раман «Тысячагадовая пчала» не толькі як сямейную сагу, нацыянальны эпас, але і як гістарычны раман.

Рускія даследчыкі-славакісты І. і Ю. Багданавы пісалі: «Мы многа казалі пра эпоху, якая адлюстравана ў рамане, пра следаванне ў цэлым шэрагу канкрэтных рэалій гістарычнай праўдзе. Але было б памылкай разглядаць твор Пётэра Яраша як чыста гістарычны раман, інакш мы былі б павінны спытаць з яго за многія і многія ўпушчэнні з пункту гледжання канкрэтна-гістарычнай паўнаты адлюстравання ім карціны рэальна існуючага пасялення» [1, с. 14–15]. Руская літаратуразнаўца-славакістка А. Машкова зазначала: «...у яго (Яраша) творах складваюцца прынцыпы гістарызму новага тыпу, пра што сведчыць, напрыклад, здольнасць пісьменніка ўбачыць жыццё як бы ў трох вымярэннях, дасягнуць арганічнага зліцця розных часавых пластоў <...> У рамане знайшла сваё канкрэтнае ўвасабленне адна з найважнейшых якасцей прынцыпу гістарызму – бачанне мінулага ў перспектыве будучага, адлюстраванне руху гісторыі. Актуалізацыя праблематыкі, сюжэтных калізій, непасрэдна звязаных з сучаснасцю, здзяйсняецца пісьменнікам вельмі майстарскі, выглядае натуральна, ненавязліва. Дасягаецца гэта шляхам арганічнага зліцця жывой формы аповеду і падтэксту, але, галоўнае, асвятленнем праблем нацыянальнай значнасці, стварэннем гістарычна верных і ёмістых вобразаў» [2, с. 146–147].

П. Яраш фармулюе праз погляды і словы герояў рамана сваё канцэптуальнае бачанне народа і нацыі, яго свабоды. «Нация, прыходзячая к сознанию прав своих, то есть к народности, перестает быть рабом духовным и встает в ряд других наций как личность – в масштабах семьи человеческой – с ними в правах уравненная»

[3, с. 122–123]. Героі рамана выказваюць думкі пра тое, што славакам патрэбны свае школы, свая мова, газеты, часопісы, кнігі, культурныя ўстановы. Згадваюцца заваёвы Французскай рэвалюцыі з лозунгамі «свабоды, роўнасці і братэрства». Праўда, на думку аўтара і некаторых яго персанажаў, гэта не навіна на белым свеце. Усё названае здаўна прысутнічае ў хрысціянскіх заповедзях.

Раман можа ў поўнай меры лічыцца гістарычным, паколькі сярод персанажаў прысутнічаюць рэальныя гістарычныя асобы. Праз увесь твор праходзіць лёс Людавіта Орфанідаса, славацкага навукоўцы-садавода, які працаваў настаўнікам у вёсцы Гібэ, пісаў навуковыя артыкулы пра садаводства і друкаваўся ў славацкай перыёдыцы 1860–70-х гг. У «Тысячагадовай пчале» ён вучыць жыхароў вёскі пчалярству, выводзіць новыя віды дрэў, супрацьстаіць рэлігійнаму цемрашальству, калі адзін з вясковых святароў выказвае меркаванне пра тое, што стваральнікам новага нават у садаводстве, можа быць толькі Гасподзь Бог. У рамане апісана жыццё і смерць настаўніка-біёлага, яго уплыў на вяскоўцаў і тая любоў, якую ён заслужыў у аданасяльчан. Таксама персанажам рамана, да якога ідуць на паклон і размову, становіцца Штэфан Марка Дакснер, славацкі юрыст, публіцыст і актыўны ўдзельнік нацыянальна-вызваленчай барацьбы 1840-х гг., ідэолаг і дзеяч славацкага нацыянальна-вызваленчага і буржуазна-дэмакратычнага руху 1860-х гг. Ён апісваецца ўжо старым чалавекам, «...золото – а не человек» [3, с. 114]. Сустрэча і размова з ім для маладых – гэта свята і пашана. Удзельнікі будаўнічай арцелі прыносяць яму ў падарунак трубку і з павагай выслухоўваюць яго ўспаміны і завет: «Кто истово трудится, тот пусть не тревожится за плоды своего труда. И обрета признание в случае успеха, пусть не стыдится нести ответственность за неудачу» [3, с. 125].

Валент Піханда, сын Марціна, вучыцца ў Празе на юрыста. Там ён мае зносіны са славацкімі культурнымі і палітычнымі дзеячамі з марцінскага цэнтра. Аўтар таксама апісвае асяродак славянафілаў, русафілаў і талстоўцаў, да якіх далучыўся Валент. П. Яраш часткай знаходжання Валента ў Празе робіць сюжэтную лінію сустрэч маладога хлопца са сваімі землякамі: студэнтам-медыкам Альбертам Шкарванам і ліптаўчанінам Душанам Макавіцкім. Гэта таксама рэальныя гістарычныя асобы, якія былі цесна звязаны з Львом Талстым. Шкарван быў перакладчыкам твораў рускага пісьменніка на славацкую мову. Макавіцкі быў асабістым урачом Талстога, вёў дзённік пра апошнія гады рускага генія, перакладаў яго раманы для славакаў. Абодва сталі прыхільнікамі талстоўскага вучэння. У рамане апісваецца славацкі студэнцкі асяродак памежжа XIX–XX стст. у Празе: філосафы, паэты, пісьменнікі, юрысты, – з яго пазней і сфарміравалася ўласна славацкая інтэлігенцыя. Узнаўляецца пражская атмасфера, калі чэшскія патрыёты рыхтаваліся скінуць трохсотгадовае імя Габсбургаў: мастацтва, выставы, кнігі, часопісы, тэатры.

Пасля прачытання рамана складваецца даволі яснае ўяўленне пра славацкую нацыянальную гісторыю XIX і XX стст. Яно вынікае з прамых аповедаў і ўскосных згадак, разважанняў, успамінаў асобных персанажаў рамана, як выдуманых, так і рэальных, якіх мы ўжо называлі. П. Яраш расказвае пра ідэолага славацкага нацыянальнага адраджэння Людавіта Штура, яго паплечніка, літаратурнага крытыка Ёзафа Міраслава Гурбана, славацкага палітычнага дзеяча

Яна Франціску, пра славацкага паэта Яна Голага. Мы даведваемся пра самы ўплывовы часопіс, які праводзіў нацыянальную ідэю, – «Словенске погляды», пра культурна-асветніцкую арганізацыю Маціца Славацкая. П. Яраш акцэнтуюе ўвагу на тым, што славакі, незалежна ад сваёй адукацыі і саслоўнай прыналежнасці, памятаюць пра такі дакумент, як «Мемарандум славацкага народа» 1861 г., дзе выдзвігаліся патрабаванні культурнай, тэрытарыяльнай аўтаноміі славакаў, патрабаванні сваёй мовы і адукацыі на ёй. Цікава, што прэзідэнт галоўнага героя рамана Марціна Піханду робіць незаконным сынам славацкага паэтрамантыка Янкі Краля. Гэта прыносіць нотку містыфікацыі ва ўсю раманную гісторыю. Неаднойчы персанажы прыгадваюць славацкага Робін Гуда Яношыка.

Часткай гістарычнага кантэксту выступаюць згадкі пра розныя паўстанні. Цікава, што ў паўстаннях славакі амаль заўсёды змагаліся побач з венграмі, што дадае свае фарбы ва ўспрыманне спецыфікі славацка-венгерскага ўзаемадзеяння ў гісторыі. Так, мы даведваемся пра Сялянскую вайну пад кіраўніцтвам Дзёрдзя Дожы XVI ст., пра антыгабсбургскае паўстанне XVII ст. Цёкелі, паўстанне XVIII ст. Ферэнца Ракоцы. З больш ранніх па часе існавання гістарычных асоб і падзей у творы фігуруюць каралі Бэла і Жыгімунд, прыгадваецца Велікамарэйскае княства, гусіты і пабелагорскія чэхі, якіх шмат жыло ў Верхняй Венгрыі (так называліся славацкія землі), а таксама туркі і татары, якія панавалі ў Венгерскім Каралеўстве амаль да XVII ст. П. Яраш надзяляе практычна ўсіх сваіх герояў гістарычнай дасведчанасцю і неабыхавасцю да мінулага, сучаснага і будучага сваёй роднай зямлі, бо нават у амерыканскай эміграцыі славакі ў рамане дбаюць пра радзіму. Расказваецца пра «Амерыкана-славацкую газету» – орган славацкіх суполак у ЗША тых часоў.

Прачытаўшы кнігу П. Яраша, мы праз гісторыю яго роднай вёскі Гібэ знаёмімся з гісторыяй усёй Славакіі, з галоўнымі праблемамі, з якімі сутыкаўся гэты славянскі народ у розныя часы. Адной з дамінуючых праблем паказана праблема як гвалтоўнай, так і добраахвотнай мад'ярызацыі славакаў. «Многие из нас подверглись пештской мадьяризации, а другие, бедствуя дома, с надеждой уезжают за море, мы должны непременно проявлять заботу не только об эмиграции американской, но о внутренней, австро-венгерской. Забота о народе часто распространяется за пределы его родины» [3, с. 122]. Письменник сцвярджае, што славацка-венгерскія супярэчнасці асабліва абвастраліся ў XIX ст. У рамане паказана, што сярод славакаў былі тыя, хто свядома ненавідзеў усё славацкае і даносіў уладам пра ўсіх небяспечных для венгерскай дзяржавы панславістах. Аднак большасць славакаў трымалася свайго роднага, нацыянальнага. Лёс славакаў П. Яраш трактуе ў рэчышчы барацьбы за сваю родную мову іншых народаў Аўстра-Венгрыі: сербаў, харватаў, румын і ўсіх астатніх. Письменник піша пра тое, што звычайным венграм і славакам няма што дзяліць. У творы шмат сцэн, дзе канфліктная сітуацыя паміж прадстаўнікамі славацкай і венгерскай нацыі заканчвалася мірам і паразуменнем. «У Имро в людской была своя комнатенка, и в ней при сальных свечах они оба допоздна пели словацкие и мадьярские песни. Отвели душу, поплакались, побратались и под конец так нагрузились, что оба уснули рядышком под столом» [3, с. 136–137]. У рамане шмат дыялогаў, дзе галоўнай тэмай становяцца спрэчкі пра родную мову ў сла-

вацкіх землях. Таксама прысутнічаюць вобразы персанажаў – адступнікаў ад свайго нацыянальнага, славацкага. Такіх у Славакіі называлі мад’яронамі. П. Яраш паказвае, што такіх людзей многа не было.

Вялікую ролю ў лёсе герояў рамана адыгрывае Першая сусветная вайна. Адлюстраванне гэтай маштабнай еўрапейскай падзеі хвалюе пісьменніка. На вайне гіне Карал Піханда, сын Сама. Петэр Піханда трапляе ў палон. У творы ўвасоблены рэаліі знаходжання ў палоне, стасункі палонных славакаў з рускімі. Вайна асвятляецца і праз дакументы тых часоў, як нейкі летапіс альбо хроніка, пра што яшчэ будзе сказана. П. Яраш дэманструе, як змяняецца стаўленне людзей да вайны: ад радаснага вітання на пачатку да светапогляднага непрыняцця і адмаўлення праз пэўны час, калі выкрышталізоўваецца разуменне яе бессэнсоўнасці і трагізму для народаў. Аўтар змяшчае ў творы шмат сцэн з фронту, палону, шпіталю, мітыngu. Мы можам назіраць і параўноўваць, рабіць высновы разам з героямі. Пры ўвядзенні ў мастацкае палатно ваеннай тэмы пісьменнік скарыстоўвае снабачанні персанажаў, песні, дакументы.

Даволі значнае месца займае ў раманае руская тэма, якая рэалізуецца праз паказ удзелу палонных славакаў у рускай рэвалюцыі 1917 г., а потым у грамадзянскай вайне. П. Яраш апісвае лёс Петэра Піханды, прадстаўніка трэцяга пакалення роду, які апынуўся ў Петраградзе, бачыў, як Саветы рабоча-сялянскіх і салдацкіх дэпутатаў бралі ўладу ў свае рукі, працаваў на Пуцілаўскім заводзе. Петэр бачыў і слухаў Леніна, прыняў бок рэвалюцыі. Удзельнічаў у падаўленні мяцяжу белых. Яго сябра Фера Віліш пад уплывам украінскіх бальшавікоў уступае ў Чырвоную Армію і змагаецца з Дзянікіным, які на той час атакаваў Кіеў. Славацкі прэзідэнт уводзіць імёны такіх сапраўдных гістарычных асоб, як Ленін, Савянкоў, Дзянікін, з пэўных пазіцый асвятляе іх ролю, адметнасць асобы і светабачання, паказвае стаўленне да іх герояў рамана.

Важным мастацкім сродкам стварэння гістарызму ў раманае становяцца сапраўдныя дакументы. Першы з іх – старажытны летапіс сяла Гібэ, які «замаскіраваны» пад вынік гістарыяграфічных намаганняў Валента Піханды, артыкул, дзе галоўны герой разважае пра «вашу милость, история, вашу милость, прошлое» [3, с. 168]. Валент пачынае з XIII ст. «Старой торговой дорогой, пересекавшей местечко, шагали гибчане по истории, а история по Гибам. Сначала то были отголоски истории Великой Моравии, потом истории Угрии, Словакии, Чехии, Европы, всего мира. Татары, турки, борьба за угорскую корону между Фердинандом Габсбургским и Яном Запольским. А чуть ранее в Гибам останавливались гуситы, возвращавшиеся из Спиша Поважьем» [3, с. 171]. Таксама аўтар змяшчае дакумент – скаргу гібчан магістару на свавольства феадальнай улады. Другі раз П. Яраш адлюстроўвае гістарычныя рэаліі праз канкрэтныя даты і сапраўдныя дакументы, калі апісвае падзеі Першай сусветнай вайны. Ён звяртаецца да газетных перадавіц, напрыклад, расказвае пра тое, што карэспандэнт «Таймс» паведамляе з Вены 26 лютага 1915 г. Альбо падае афіцыйнае паведамленне генеральнага штаба ў гэты ж дзень, ці піша, якое рашэнне вынес урад Аўстрыі. На такія дакументальныя сухія звесткі адводзіцца некалькі раздзелаў адной з апошніх глаў. Яны уяўляюць сабой хроніку: запісы дат і падзей, выказванняў, звестак пра караблі, падзеі на розных франтах, сельскую гаспадар-

ку, харчаванне і г. д. «Лондон, 25 марта. На Салоникском фронте в Южной Фракии началось наступление германских и болгарских войск. Петроград, 10 июня. Неожиданное наступление русских войск в Галиции продолжается успешно. Австро-Венгерские войска отступили, понеся значительные потери» [3, с. 395].

Такім чынам, можна канстатаваць, што П. Яраш у рамане звяртаецца да значных падзей і праблем нацыянальнай і сусветнай гісторыі, уводзіць рэальна існуючых гістарычных асоб у якасці персанажаў, прыгадвае многіх гістарычных дзеячаў. Складнікам мастацкай тканіны становяцца сапраўдныя гістарычныя дакументы. Гэта дазваляе вылучыць гістарычны кампанент у якасці вельмі важнага жанравага элементу рамана. Праз гісторыю Гібэ пісьменнік адлюстроўвае асноўныя грамадска-палітычныя, эканамічныя і культурныя тэндэнцыі на славацкіх землях, у Аўстра-Венгерскай імперыі, паказвае іх рэзананс, уплыў і інтэрпрэтацыю славакамі. Асобным тэматычным і праблемным акцэнтам становяцца славацка-венгерскія адносіны і гісторыя Расіі, у прыватнасці рэвалюцыйныя падзеі першых дзесяцігоддзяў XX ст., паколькі ў іх аказаліся ўцягнутыя многія славакі, якія ў часы Першай сусветнай вайны трапілі ў палон і апынуліся на тэрыторыях Расійскай імперыі, а пасля былі вымушаны выбіраць паміж бальшавікамі і Чэхаславацкім корпусам. Яшчэ адной балючай кропкай для славакаў была эканамічная эміграцыя ў Амерыку на памежжы XIX–XX стст. Гэтым П. Яраш таксама надае дастаткова ўвагі ў сваім рамане. У фокусе пісьменніка знаходзіцца і непасрэдна Першая сусветная вайна. Чалавек ў гісторыі, на нашу думку, галоўная тэма «Тысячагадовай пчалы» П. Яраша.

БІБЛІАГРАФІЧНЫЯ СПАСЫЛКІ

1. Богданова И., Богданов Ю. История, обращенная к современности [Предисловие] // П. Ярош. Тысячелетняя пчела. М. : Радуга, 1982. С. 5–16.
2. Машкова А. Путь Петра Яроша к романам о судьбе народа // Словацкая литература. Проза. М. : Изд. Моск. ун-та, 1987. С. 144–153.
3. Ярош П. Тысячелетняя пчела. М. : Радуга, 1982. 432 с.

УДК 39.392

ВЫХАВАННЕ ПАТРЫЯТЫЗМУ СРОДКАМІ ЭТНАКУТКА «БЕЛАРУСКАЯ ХАТКА»

І. А. Ганчарова

*ДУА «Сярэдняя школа № 32 г. Магілёва
імя воіна-інтэрнацыяналіста А. М. Палякова», вул. П. А. Залуцкага, 4,
212030, г. Магілёў, Беларусь, mogilev_school32@octroomog.by*

У артыкуле змешчаны звесткі пра этнаграфічны міні-музеі «Беларуская хатка», які з'яўляецца добрым папулярызатарам беларускай мовы і культуры. Этнакуток выконвае найважнейшую выхаваўча-адукацыйную функцыю, рэалізоўваючы